

به روایت «کوک»

در رابطه با امر به معروف و نهی از منکر، کتاب‌های زیادی نگاشته شده است اما شاید بتوان گفت مهم‌ترین کتاب فقهی و اسلامی نگاشته شده در این زمینه، کتاب «امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه اسلامی» اثر مایکل کوک، مورخ و اسلام‌شناس مسیحی غرب است. وی در این کتاب، علاوه بر اینکه این فریضه را در ضمن فرقه‌های گوناگون اسلامی بررسی کرده است، به مقایسه میان این فریضه اسلامی و نهادهای مشابه در غرب پرداخته است. در زیر، گزارشی از مطالب مندرج در این کتاب ارائه می‌شود.

درآمد

هر انسانی در مقابل جامعه خود و سرنوشت آن، مسئولیت زیادی دارد که این مسئولیت، او را ملزم می‌کند که ناظر و مراقب امور جامعه خود باشد. این مطلب در فقه اسلامی تحت عنوان امر به معروف و نهی از منکر مطرح شده است و از مهم‌ترین مبانی تفکر سیاسی اجتماعی یک مسلمان به شمار می‌رود.

روایات زیادی از اهل بیت^{علیهم‌السلام}، در بیان اهمیت این مسئله وارد شده است که در کتب حدیثی مانند اصول کافی مرحوم کلینی و از تهذیب شیخ طوسی، ذکر شده است. کتاب‌های مستقلاً نیز در این زمینه به نگارش درآمده است؛ در بین آنها، کتاب‌هایی وجود دارد که از حیث اهمیت، درخور تأمل هستند، و از جمله آنها کتاب امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه اسلامی آقای مایکل کوک مورخ و اسلام‌شناس غربی است که به جرئت می‌توان گفت از حیث بررسی تاریخی فقهی در مبحث امر به معروف و نهی از منکر، کتاب کاملی است. در این نوشتار درصدد معرفی و بررسی اجمالی این کتاب هستیم. البته این کتاب قبلاً سه بار در مجلات مختلف، معرفی و تحلیل مختصر شده است؛ یک بار توسط محمد باقری در مجله گروه پژوهش‌های فرهنگی و اجتماعی، که البته ایشان فقط سخن مترجم در ابتدای کتاب را بیان کرده‌اند و تحلیلی از طرف خود ایشان صورت نگرفته است، بار دیگر توسط رضا صفری در مجله آیین پژوهش که ایشان بیشتر درصدد معرفی توصیفی کتاب بودند، و بار سوم توسط آقای محسن رجبی در مجله نقد و معرفی کتاب انجام شده است.

معرفی نویسنده کتاب

الف) زندگی‌نامه

مایکل کوک، مورخ و اسلام‌شناس غربی در سال ۱۹۴۰ در انگلستان متولد شد. وی تحصیلات خود را از ۱۹۵۹ میلادی تا ۱۹۶۳ در دانشگاه کمبریج انگلستان پی گرفت. سپس به فراگیری تاریخ انگلستان و اروپا پرداخت. وی علاوه بر زبان‌های رسمی اروپایی و عربی، زبان ترکی استانبولی و فارسی را نیز آموخت و چند سالی در مدرسه مطالعات شرقی و آفریقای دانشگاه لندن، سرگرم تحقیق و تدریس تاریخ اسلام بود. او با راهنمایی پروفیسور برنارد لوئیس، کارشناسی ارشد خود را با پژوهش و نگارش درباره «تاریخ جمعیت عثمانی در سده‌های پانزدهم و شانزدهم میلادی» به انجام رساند و در سال ۱۹۸۶ به قصد تدریس در دانشگاه پرینستون آمریکا، انگلستان را ترک کرد.

ب) سمت‌ها و مشاغل

1. تحقیق و تدریس در مدرسه مطالعات شرقی و آفریقایی لندن، ۱۹۸۶-۱۹۶۳؛
2. مربی تاریخ اقتصادی با توجه به خاورمیانه، ۱۹۸۴-۱۹۸۶؛
3. استادیار تاریخ خاور نزدیک و میانه، دانشگاه پرینستون آمریکا، از سال ۱۹۸۶ تا کنون.

ج) افتخارات علمی

1. ۱. عضو انجمن آمریکائی فلسفه، ۲۰۰۱؛
2. برنده جایزه ویژه بنیاد ملون، ۲۰۰۲؛
3. عضو فرهنگستان آمریکایی هنر و علوم، ۲۰۰۴؛
۴. برنده جایزه‌های آلبرت حورانی انجمن مطالعات خاورمیانه‌ای آمریکای شمالی در سال ۲۰۰۱؛
5. برنده جایزه انجمن دوستی کویت/بریتانیا در سال ۲۰۰۲؛
6. تقدیر در جشنواره بین المللی فارابی (۱۳۸۶ ه.ق.).

د) تألیفات

مایکل کوک که در حوزه تحقیق و پژوهش در اسلام و حوزه تمدن اسلامی شهرتی بسزا دارد و یکبار هم جایزه سال بهترین آثار در زمینه علوم انسانی را در امریکا نصیب خویش کرده، تاکنون چندین کتاب و ده‌ها مقاله در حوزه‌های مختلف اسلام‌شناسی نگاشته است که سه کتاب از میان آنها، به زبان فارسی ترجمه شده است؛ یکی از آنها، کتاب «امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه اسلامی» است که درصدد معرفی آن هستیم، و دیگری، کتاب «مخالفان نگارش حدیث در صدر اسلام»، ترجمه ابوالقاسم سری که هر بخش آن در مجله علوم حدیث چاپ گردیده است.

معرفی کتاب «امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه اسلامی»

الف) معرفی عمومی کتاب

این کتاب بزرگ‌ترین اثر فقهی تاریخی است که تاکنون یک شرق‌شناس در یک موضوع فقهی مشخص نگاشته و با تتبعی گسترده، این مبحث را از دیدگاه مذاهب و گرایش‌های مختلف اسلامی و بر اساس متون شناخته شده مورد بررسی قرار داده است. مایکل کوک با انگیزه شناخت این وظیفه در اسلام، پژوهش‌های خود را آغاز می‌کند و با صبر و حوصله بسیار و با مراجعه به حدود ۱۷۰۰ کتاب و مقاله که بیش از ۱۳۰۰ مورد آن کتاب‌های اسلامی است و مشورت با بسیاری از اسلام‌شناسان و مسلمانان از جمله آیت‌الله دکتر حسین مدرسی طباطبایی و با بیش از ۱۲ سال کار مداوم و استفاده از

فرصت‌های مطالعاتی و بورسیه‌های علمی، موفق به نوشتن این کتاب می‌شود که شاید جامع‌ترین کتابی باشد که تاکنون در این زمینه نوشته شده است.

ب) معرفی مترجم

احمد نمایی لیسانس در رشته زبان انگلیسی است و پس از سال‌ها تدریس در سال ۱۳۶۳ همکاری خود را با گروه ترجمه انگلیسی بنیاد پژوهش‌های اسلامی آغاز کرده است. او طی این سال‌ها، آثاری زیادی را تألیف و ترجمه کرده است. وی علاوه بر ترجمه، تالیفاتی نیز به زبان فارسی و انگلیسی دارد؛ از جمله: ترجمه کتاب گیاهان در قرآن، کتاب گسترش اسلام در غرب آفریقا، تألیف کتاب خلافت و امامت به زبان انگلیسی و ...

انگیزه نگارش کتاب

مایکل کوک در آغاز مقدمه کتابش، حادثه تکان‌دهنده‌ای را نقل می‌کند که باعث نگارش این کتاب و معرفی نهاد امر به معروف و نهی از منکر، به جامعه غربی شده است. حادثه از این قرار بود: کوک در یکی از روزهای ماه سپتامبر ۱۹۸۸ در روزنامه‌ای می‌خواند که در ایستگاه قطار شهری شیکاگو، زنی مورد تجاوز قرار می‌گیرد. در حالی که آن زن از مردم کمک می‌خواهد، همه عابران بی‌توجه از کنار این صحنه رد می‌شوند. از میان ناظران تنها یک نفر برای دستگیری مجرم با پلیس همکاری می‌کند. آنچه در این حادثه مهم است، نه اصل تجاوز؛ بلکه عکس‌العمل رهگذران است.

نویسنده کتاب، پس از خواندن این خبر می‌اندیشد: ما به‌نوعی وظیفه داریم دیگران را از ارتکاب کارهای ناپسند به‌همین‌نوع خود بازداریم؛ اما به این نتیجه می‌رسد که در دنیای غرب، نامی برای این وظیفه وجود ندارد و تعبیر امداد هم از بیان آن نارسا است، ضمن آنکه فرهنگ غرب به تدوین کلی‌موردی که باید آن را به کار برد و شرایطی که می‌توان این وظیفه را ترک کرد، نپرداخته است. مؤلف اعتراف می‌کند که خود در این مورد چیزی نمی‌دانسته تا اینکه در جریان پژوهش‌های اسلامی خود، از آن آگاه شده و دریافته است که اسلام، نام و تعالیمی ویژه برای چنین وظیفه‌ای دارد. این حادثه جرقه‌ای بود برای اینکه وی این فریضه را موضوع تحقیق و تک‌نگاری معروف خود قرار دهد.

از آن جایی که در جامعه اسلامی، از این فریضه برداشت‌های مختلفی وجود دارد و نیز در باب مراتب و شرایط و جایگاه آن در میان مکاتب گوناگون کلامی و فقهی، تفاوت‌های قابل‌ملاحظه‌ای دیده می‌شود، وی نمی‌توانست خود را به یک گزارش و تفسیر از این نهاد قانع کند. از این‌رو، اثر وی به صورتی درآمد که از نظر حجم و گستره تحقیق، بی‌رقیب است. نویسنده در این اثر، علاوه بر آنکه سعی می‌کند دیدگاه اسلام و برداشت مسلمانان درباره این نهاد و تحول آن را نشان دهد، تلاش می‌کند نشان دهد اسلام چگونه به این نهاد دست یافت و آیا می‌توان معادلی برای آن در سایر ادیان یافت یا خیر؟

معرفی محتوای کتاب

بخش اول: مقدمه

بخش نخست کتاب، مقدمه است که طی آن، در چهار فصل تحت عناوین «زرگر مرو»، قرآن و تفسیر قرآن، حدیث و کتاب‌های سیره و شرح‌حال به‌عنوان متونی که منبعی برای مبحث مورد نظر است مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند.

فصل اول: زرگر مرو

فصل اول، با داستان ابواسحاق ابراهیم ابن میمون که صنعتگر با صداقت و زاهدی بود شروع می‌شود که وی به جهت امر به معروف و نهی از منکر، به مصاف ابومسلم خراسانی که در شورش عباسیان علیه امویان، جرم و جنایات فراوانی را مرتکب شده می‌رود و به دست ابومسلم کشته می‌شود. مایکل کوک از این داستان چنین نتیجه می‌گیرد که هر انسانی وظیفه دارد فرمان اجرای حدود الهی را صادر کند، حتی به کسانی که از لحاظ سلسله‌مراتب سیاسی و اجتماعی در نظام بالاتر قرار دارد، که این خود مسئله مهم و قابل توجهی است. همچنین با ذکر داستانی دیگر بیان می‌کند که مرز بین نهی از منکر و هجوم به زندگی خصوصی دیگران، خط باریکی است که نیاز به توجه زیادی دارد.

فصل دوم: قرآن و تفسیر قرآن

کوک در این فصل به دو مبحث می‌پردازد:

الف) در بخش اول، به آیات مربوط به امر به معروف و نهی از منکر می‌پردازد و اثبات می‌کند که بحث امر به معروف و نهی از منکر کاملاً ریشه در قرآن دارد. وی در این فصل، ابعاد مختلف بحث امر به معروف و نهی از منکر را طبق آیات قرآن مورد بررسی قرار می‌دهد.

ب) در بخش دوم، به تشریح دیدگاه تفسیری مفسران درباره آیات مطرح شده می‌پردازد و در نهایت به این نتیجه می‌رسد که برداشت کلی مفسران از این وظیفه و تفسیری که از آن‌ها با خود آیات و آنچه مستقیماً از آن به دست می‌آید، ارتباط ندارد؛ چرا که برخی از مفسران به‌خاطر برخی تعصبات اعتقادی، آیات قرآن را در قالب مذهبی که بدان وابسته‌اند بیان می‌کنند نه آنچه در قرآن آمده است.

فصل سوم: حدیث

نویسنده در این فصل، به احادیث نبوی و غیر آن در مورد امر به معروف و نهی از منکر می‌پردازد و احادیث را به سه قسمت کلی تقسیم می‌کند: ۱. حدیث سه مرحله‌ای؛ مراد از حدیث سه مرحله‌ای، حدیث پیامبر اکرم (ص) است که در آن، حضرت، مراتب امر به معروف و نهی از منکر را بیان می‌کنند: با دست، با زبان، و با قلب.

۲. احادیث با نگرشی مثبت: در این بخش، به اختصار، سایر احادیث نقل شده از پیامبر در مورد امر به معروف و نهی از منکر مورد بررسی قرار گرفته است. طبق نظر نویسنده، مضمون اکثر احادیث، ترغیب و تشویق مومنان به بحث امر به معروف و نهی از منکر است.

۳. احادیث با نگرشی منفی: احادیثی نیز وجود دارد که این وظیفه را کم اهمیت جلوه می‌دهند.

فصل چهارم: سیره مسلمانان صدر اسلام

مایکل کوک در این فصل از کتاب، بحث امر به معروف و نهی از منکر را در سیره مسلمانان صدر اسلام مورد بررسی قرار می‌دهد و خاطر نشان می‌کند که مسلمانان صدر اسلام در دو جهت، امر به معروف و نهی از منکر می‌کردند:

1. رویارویی با حاکمان، در مقابل ظلم و ستم‌های صورت گرفته به مسلمانان. در این میان، برخی به شکل افراطی رفتار می‌کردند و برخی نیز وظیفه خود را به خوبی انجام می‌دادند.
2. رویارویی با افراد جامعه. در این قسمت، نمونه‌های تاریخی از سیره مسلمانان ذکر می‌شود که مسلمان در مقابل منکراتی که در جامعه مشاهده می‌کردند تذکر می‌دادند.

بخش دوم: حنبلیان

این بخش از کتاب، به مبحث امر به معروف و نهی از منکر از دیدگاه حنبلیان می‌پردازد و شامل چهار فصل با عناوین ذیل است:

فصل ۵: ابن حنبل، فصل ۶: حنبلیان بغداد، فصل ۷: حنبلیان دمشق، فصل ۸: حنبلیان نجد.

فصل پنجم: ابن حنبل

نویسنده برای اینکه بتواند روزگار اولیه اسلامی را از جهت انجام تکلیف امر به معروف و نهی از منکر به تصویر بکشد محیطی را مناسب‌تر از محیط حنبلیان نمی‌داند؛ زیرا کتاب‌های اولیه حنبلیان، به جای طرح مباحث کلی و نظری، به مصادیق احکام و امور «مبتلا به» آن می‌پردازند. نمونه خوبی از این کتاب‌ها، کتاب «الامر بالمعروف والنهی عن المنکر» ابوبکر خلال (۳۱۱ق) است که شامل استفتائات ابن حنبل بوده که حدود ۱۵۰ مورد از آن در زمینه امر به معروف و نهی از منکر است. بیشتر مباحث این فصل مانند نوع گناهان در آن زمان، زمینه گناهان و اینکه چه کسی، چگونه، و در چه شرایطی باید آن را انجام دهد برگرفته از این کتاب است.

فصل ششم: حنبلیان بغداد

کوک بر این عقیده است که با توجه به گسترش حنبلیان بعد از ابن حنبل، باید دیدگاه حنبلیان در مورد امر به معروف و نهی از منکر به طور گسترده مورد بررسی قرار گیرد؛ لذا در این فصل به بررسی دیدگاه حنبلیان بغداد می‌پردازد.

سکوت نسبی حنبلیان نسبت به نهی از منکر تا چند دهه بعد از ابن حنبل ادامه داشته است. بنابر منابع تاریخی، از اوایل سده چهارم، کارهای خشن و پر خاش گرایانه با عنوان امر به معروف و نهی از منکر از حنبلیان گزارش شده است. این مشی سیاسی جدید حنبلی با اعمال بر بهاری (۲۹۹) ق و اعظ عوام فریب ارتباط نزدیک دارد. او از سال ۲۹۶ رهبر اهل سنت بغداد بود. در واقع امر به معروف و نهی از منکر حنبلیان، از سده چهارم همراه با خشونت و حرارت فراوانی بود، به طوری که در امور زندگی مردم تجسس می‌کردند و مردم را زیر سوال می‌بردند. البته حنبلیان هرچه بیشتر گرفتار شبکه مستقیم و غیر مستقیم حمایت‌های حکومتی می‌شدند نهی از منکر در نظر آنان کم رنگ تر می‌شده است.

فصل هفتم: حنبلیان دمشق

بعد از حمله مغول به بغداد و غارت آن، رهبری علمی حنبلی را حنبلیان دمشق در شهری که اکثر جمعیت آن شافعی بود بر عهده گرفتند. بنابراین درمورد نفوذ آن‌ها در جامعه و اینکه آیا موافق یا مخالف حکومت بودند و اینکه به امر به معروف و نهی از منکر حکومت‌ها می‌پرداختند یا نه، گزارشی در دست نیست. تنها دانشمندی که در رویارویی با حکومت تمایل بیشتر نشان می‌داد عبدالغنی مقدسی (۶۰۰ق) بود. بعدها ابن تیمیه (۷۲۸ق) به‌مثابه نسخه‌بدل عبدالغنی بود که با حکومت درگیری‌های مستمری داشت.

فصل هشتم: حنبلیان نجد

مایکل کوک در ادامه بیان می‌دارد: صحنه از شهرهای بزرگ به‌طور کلی تغییر جهت می‌دهد و در سده نهم سر از سرزمین عربستان در می‌آورد. به این ترتیب، مکتب حنبلی برای اولین بار جامعه‌ای از آن خود داشته است. با شکل‌گیری اولین دولت سعودی (۱۲۳۳-۱۱۵۸)، امر به معروف و نهی از منکر جزء اندیشه و کردار وهابیت می‌شود. آنها بعدها از این وظیفه تصویر متفاوتی ارائه می‌دهند و آن، تأکید بر اداری کردن امر به معروف و نهی از منکر بود.

بخش سوم: معتزلیان و شیعیان

در این بخش از کتاب، آراء و نظرات معتزلی و شیعی در مورد امر به معروف و نهی از منکر مورد بررسی قرار می‌گیرد. از میان شیعیان، فقط فرقه‌های زیدیه و امامیه بررسی می‌شود. مطالب این بخش در قالب ۳ فصل است:

فصل ۹: معتزلیان، فصل ۱۰: زیدیه، فصل ۱۱: امامیه.

فصل نهم: معتزلیان

معتزلیان برخلاف حنبلیان، علاقه‌مند به امور انتزاعی بودند. این مکتب هر چه بود تا قرن چهارم روشن شد که نمی‌تواند توصیفی از یک عقیده اسلامی باشد. مکتب اعتزال به‌وسیله واصل بن عطا پایه‌گذاری شد. اولین اثر روشمند در زمینه امر به معروف و نهی از منکر معتزلی، حدود سه قرن بعد از واصل نگاشته شده است و نهی از منکر یکی از اصول خمس معتزله به شمار می‌آید. مسعودی که شرح مختصری از عقاید معتزلیان را بیان می‌کند اذعان می‌دارد که نهی از منکر بر کسی که استطاعت استفاده از شمشیر را دارد واجب است. نویسنده در ادامه، به برخی از علمای قدیم مکتب اعتزال از جمله مانکدیم (۴۴ق) می‌پردازد. مانکدیم شرایط امر به معروف و نهی از منکر را پنج چیز می‌داند: ۱. علم به حکم، ۲. علم به موضوع، ۳. نداشتن اثرات جنبی بدتر، ۴. تأثیر، ۵. نداشتن خطری برای خود. در ادامه، مباحثی از جمله تقسیم‌بندی منکرات و مراتب آن و... بیان شده است.

فصل دهم: زیدیه

نویسنده در این قسمت، نقاط مشترک زیدیه با شیعیان، مانند گزینش کلام معتزلی را بیان می‌دارد و بر این عقیده است که آنان با هم تفاوت‌های اساسی نیز داشتند، از جمله این که زیدیه عمل‌گرا بودند ولی امامیه به تسلیم و رضا گرایش داشتند. مایکل کوک می‌گوید: از آنجاکه بسیاری از کتب خطی زیدی چاپ نشده باقی مانده است پژوهش در باره تشیع

زیدی به طور نامطلوبی انجام می‌شود. یکی از منابع قدیم کتابی منسوب به زید است که از نظر ظاهر، زید آن را اجداد علوی‌اش نقل کرده است. در این کتاب، هفت حدیث در مورد امر به معروف و نهی از منکر وجود دارد. قدیمی‌ترین نویسنده زیدی که ما چیزی از عقاید او می‌دانیم، قاسم بن ابراهیم رسی است که او مطالب اندکی در این زمینه دارد. سنت فقهی زیدی، امر به معروف و نهی از منکر را واجب دانسته و تأکید فراوانی بر عمل‌گرایی دارد. از بحث مفصل کوک در این فرقه می‌توان نتیجه گرفت که تمام مطالب زیدی، خواه معتزلی یا غیرمعتزلی، متشکل از دو موضوع است: اولی، نبودن نظریه ادای این وظیفه در دل، و دیگری، تأیید توسل به اسلام در هنگام ضرورت.

فصل یازدهم: امامیه

کوک بر این عقیده است که شیعه امامیه غنی‌ترین و مستمرترین اسناد درباره عقیده امر به معروف و نهی از منکر را دارد. وی تاریخ امامیه را از این منظر به سه دوره تقسیم می‌کند: دوره اول، شامل دوران حضور امامان شیعه است. دوره دوم، از قرن چهارم شروع می‌شود و تا قرن هشتم را در برمی‌گیرد. دوره سوم نیز از قرن هشتم تا حال حاضر ادامه دارد.

احادیث مربوط به امر به معروف و نهی از منکر از میان کتب اولیه در اصول کافی و التهذیب است. وی بعد از ذکر حدیثی از پیامبر اکرم (ص) بیان می‌دارد که نظر امامیه در این مورد، با لحن تسلیم و رضایی است؛ یعنی به‌طور کلی، از احادیث امامیه عمل‌گرایی زیادی دیده نمی‌شود. سه مرحله‌ای بودن این تکلیف و اذن امام در صورتی که مستلزم خشونت باشد از موارد مورد توجه امامیه است. در مکتب امامیه شش شرط بر وجوب این وظیفه الهی بیان شده است.

نویسنده در آخر این بخش، گریزی به فرقه اسماعیلیه زده و می‌گوید: جوهره مذهب اسماعیلی، آمیخته‌ای از تفکر عارفانه کیهان‌شناختی و سیاست مذهبی اسلامی بود. در این نگرش، زمینه چندان مناسبی برای مفهوم قانون‌مداری مانند نهی از منکر نبود.

بخش چهارم: دیگر فرقه‌های اسلامی

در این بخش، سایر فرقه‌های اسلامی غیر از مواردی که ذکر شد مورد بررسی قرار می‌گیرد:

فصل ۱۲: حنفیان، فصل ۱۳: شافعیان، فصل ۱۴: مالکیان، فصل ۱۵: اباضیه، فصل ۱۶: غزالی، فصل ۱۷: بازنگری اسلام نخستین.

فصل دوازدهم: حنفیان

حنفیان، قدیمی‌ترین مذهب فقهی اهل سنت بودند و هویت کلامی آنان به‌کندی شکل گرفته است. ابوحنیفه خود نظریاتی در زمینه علم کلام دارد و سنتی که از این نظریات شکل می‌گیرد مکتب ماتریدیه نامیده می‌شود. در بین حنفیان، چهار گرایش نیز با عناوین اهل حدیث، معتزله، نجاریه، اشعریان وجود داشت که تقریباً آگاهی مناسبی از آن‌ها در دست نیست. بنابراین، آگاهی ما از آرای مربوط به نهی از منکر، بر اساس میراث ماتریدیه است. مطالب این فصل نیز بر اساس آن خواهد بود. به نظر ابوحنیفه، این وظیفه یکی از پنج اصل اعتقادی است. آثار نگارش یافته در زمینه امر به معروف و نهی از منکر قبل از دوره عثمانی، خیلی ساده و معمولی است؛ ولی در دوران عثمانی، بیشتر بحث‌ها مربوط به نگارش شرح آثار قدیمی است

که به طور اتفاقی به این وظیفه اشاره کرده‌اند. یکی از دانشمندانی که به طور دقیق در این زمینه مطلب نوشته و صرفاً به شرح متون گذشته نپرداخته، برگلی محمد افندی (۹۸۱ق) است. اکثر کتاب‌های نگارش یافته در سال‌های پایانی دولت عثمانی برگرفته از نظریات غزالی است.

فصل سیزدهم: شافعیان

کوک در این فصل، به آرای مربوط به نهی‌ازمنکر در بین پیروان شافعی می‌پردازد. به نظر وی، در سنت شافعی، مبحث نهی‌ازمنکر در متن کتاب‌های فقهی گنجانده نشده بود و چون کلام شافعی نیز وجود نداشت آرا و نظریات خود شافعی به نسل‌های بعدی منتقل نگردید. در سده پنج بود که مذهب شافعی توانست هویت کلامی اشعری به دست آورد. آگاهی‌هایی که از عقاید اشعری پیش از پذیرش آن در بین شافعیان در دست است مباحثی در مورد امر به معروف و نهی‌ازمنکر ندارد؛ بنابراین، موضوع اصلی این فصل، آرای است که شافعیان درباره نهی‌ازمنکر معتبر می‌دانند، بدون اشاره به این که چنین آرای به‌طور کلی، شافعی، یا در اصل، اشعری است. در ادامه، نویسنده بحث از امر به معروف و نهی‌ازمنکر در دیدگاه شافعیان را در دو بخش بررسی می‌کند:

1. شافعیان پیش از غزالی: اولین دانشمند شافعی که از او در مورد امر به معروف و نهی‌ازمنکر مطالبی ذکر شده است ابوبکر قفال (۳۶۵ق) است. او تفسیر مختصری از آیه ۱۱۰ سوره آل عمران ارائه می‌کند که لحن آن به شدت عمل‌گرایانه است. فدیمی‌ترین اثر منسجم شافعی نسبت به این وظیفه، مربوط به عبدالله جرجانی (۴۰۳ق) از شاگردان وی است که وجوب امر به معروف و نهی‌ازمنکر را اثبات می‌کند و نگرشی سهل‌گیرانه و سازشگرانه نسبت به این وظیفه دارد.
2. شافعیان بعد از غزالی: مطالب نگارش یافته در این دوره، از نظم و انسجام خاصی برخوردار نیست. آخرین روایت مستقل کلامی درباره نهی‌ازمنکر، از سعد الدین تفتازانی همراه با شرح او بر آن است. وی شرایط وجوب را سه شرط علم به فقه، امید به تأثیر، و نداشتن نتایج نامطلوب می‌داند.

فصل چهاردهم: مالکیان

نویسنده در این فصل از بین فرق اسلامی، دیدگاه مالکیان را بررسی می‌کند. وی در ابتدا، عقیده خود مالک را مورد بررسی قرار می‌دهد و بیان می‌دارد که خود مالک بر این عقیده است که امر به معروف و نهی‌ازمنکر، امر مفیدی است. از مالک، همچنین استفتائاتی در این زمینه در دست است. کوک منابع مالکیان را مورد بررسی قرار می‌دهد و نتیجه می‌گیرد که امر به معروف در بین آنان، امری لازم و واجب است.

فصل پانزدهم: اباضیه

به نظر مؤلف، تنها گروهی از خوارج که می‌توان به طور روشمند عقاید آنها را مورد بررسی قرار داد، گروه اباضیه هستند. در کل، نظر خوارج در مورد امر به معروف و نهی‌ازمنکر با عمل‌گرایی سیاسی همراه است و منابع پیشین این مطلب را تأیید می‌کنند.

بیشتر آثار اباضیه مربوط به مناطق عمان شرق و شمال آفریقا غرب است. به همین خاطر، نویسنده آثار اباضیه غربی و اباضیه شرقی را به صورت جداگانه معرفی می‌کند و در آخر چنین نتیجه می‌گیرد که در غرب، در مقایسه با سنت شرق، نگرش اصلاحی کمتری وجود دارد.

فصل شانزدهم: غزالی

در این فصل، نویسنده به علت روشمندی و انسجام مطالب کتاب غزالی (۵۰۵ق)، نظرات وی را به طور مستقل مورد بررسی قرار می‌دهد. غزالی کتابی با عنوان «احیاء علوم الدین» با هدف بازنگری آموزه‌های نهی‌ازمنکر به نگارش در می‌آورد و در آن، بعد از بیان وجوب امر به معروف و نهی‌ازمنکر، این مسئله را به طور کامل مورد بررسی قرار می‌دهد. وی چهار مسئله محتسب، گناهکار، منکر و چگونگی احتساب را از ارکان امر به معروف و نهی‌ازمنکر می‌داند و هر یک از ارکان را به طور مستقل و جداگانه مورد بررسی قرار می‌دهد. کوک اذعان می‌دارد که روایت غزالی از نهی‌ازمنکر، روایتی استثنایی است و تقریباً همه گفتار آن از خود نویسنده است.

فصل هفدهم: بازنگری اسلام نخستین

هدف نویسنده در این فصل، بازشناسی برخی از موضوعاتی است که در فصل‌های قبلی به طور پراکنده مورد بررسی قرار گرفته‌اند و از نظر نویسنده اهمیت زیادی دارند. اولین مورد، مسئله سیاست و نهی‌ازمنکر است که در مورد آن می‌نویسد: حکومت در وهله اول، خود، ادعای نهی‌ازمنکر دارد، مخصوصاً در فرقه‌هایی مانند امامیه، آموزه امامت، در درجه اول اهمیت است. موضوع مهم دیگر، زندگی خصوصی و نهی‌ازمنکر است. وی در این رابطه می‌نویسد: هیچ گناهی به طور ذاتی خصوصی نیست تا اینکه معنای امر به معروف دخالت در زندگی دیگران باشد؛ اما در صورتی که در نهان اتفاق افتاده باشد اسلام اجازه تجسس در این زمینه را نداده است. مطلب دیگر اینکه، این وظیفه در جامعه بر عهده همه مسلمانانی که عالم به معروف و منکر هستند به خصوص علمای دین است و باید به صورت مؤدبانه و اخلاقی صورت گیرد.

بخش پنجم: فراسوی اسلام سنتی

این بخش که آخرین بخش از کتاب است، شامل سه فصل با عناوین زیر است:

فصل ۱۸: تحولات جدید اسلامی، فصل ۱۹: سرچشمه‌ها و سنجش‌ها، فصل ۲۰: خاتمه.

فصل هجدهم: تحولات جدید اسلامی

به نظر کوک، با نفوذ غرب در جهان اسلام، وابستگی‌های فرقه‌ای اهمیت پیشین خود را به تدریج از دست داد؛ اما در تقسیم‌بندی کلی، اهل سنت و شیعه امامیه، طیف وسیعی از جهان اسلام را تشکیل می‌دهند که تفاوت‌هایی از نظر خصوصیات و محتوا دارند. تمایزی که در این فصل به آن پرداخت می‌شود مربوط به سرنوشت نابرابر این دو سنت مدرسی است.

فصل نوزدهم: سرچشمه‌ها و سنجش‌ها

نویسنده در این فصل، درصدد اثبات عبارت امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر در خارج از دین اسلام به شکلی دیگر است، هرچند که در اسلام نمود و اهمیت فراوانی دارد. وی مثال‌هایی از جهان غرب برای مطلب خود ذکر می‌نماید؛ از جمله تشکیل «انجمن جلوگیری از گناه و حمایت از دین و فضیلت» انگلستان در سال ۱۸۰۱. باتوجه‌به بازتاب این اصل در فرهنگ‌های مختلف، این نتیجه حاصل می‌شود که این وظیفه خود یک ارزش بشری جهانی است و حتی قبل از اسلام و در زمان جاهلیت و در آئین‌هایی مانند یهود نیز این امر وجود داشته است.

فصل بیستم: خاتمه

مایکل کوک در آخرین فصل از کتاب خود با عنوان خاتمه، فرهنگ غرب در مورد امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر را مورد بررسی قرار می‌دهد و دو مسئله را در آن مطرح می‌کند: اول اینکه معروف و منکر از دیدگاه اسلام و غرب متفاوت است، و دوم مقایسه اجمالی بحث امداد در غرب با نهی‌ازمنکر در اسلام.

